

Aida Savicka

Postmaterialiųjų vertybių raida netikrumo sąlygomis. Lietuvos atvejis*

Santrauka. *Vakarietiškos visuomenės stebima vertybių kaita, kuri įvardijama kaip laipsniškas perėjimas nuo išlikimo prie savirealizacijos vertybių. Ligšioliniai postmaterialiųjų nuostatų tyrimai Lietuvoje rėmėsi dvejų Europos vertybių tyrimų duomenimis – 1990 ir 1999 metų. Jie parodė, kad mūsų visuomenė nėra homogeniška šių vertybių požiūriu, ir yra prasminga kalbėti apie postmaterializmą Lietuvos kultūros kontekste, tačiau paliko daug neatsakytų klausimų apie postmaterialiųjų vertybių dinamiką mūsų visuomenėje. Šiame straipsnyje pristatomi 2005 ir 2008 metų tyrimų duomenys, kurie suteikia pagrindą naujoms įžvalgoms apie materialinių ir postmaterialiųjų vertybių pokyčius trapiame Lietuvos socialiniame, politiniame ir ekonominiame kontekste.*

Pagrindiniai žodžiai: *vertybių kaita, postmaterializmas, išlikimo vertybės, savirealizacijos vertybės.*

Key words: *value change, postmaterialism, survival values, self-realisation values.*

Jau kelis dešimtmečius Vakarų šalyse netyla socialinių tyrinėtojų diskusija dėl stiprėjančių saviraiškos, laisvės, individualumo vertybių orientacijų ir tuo pat metu silpnėjančio materialinio gėrbūvio akcentavimo. Šis vertybinis virsmas įvardinamas kaip perėjimas nuo materialinių (išlikimo) prie postmaterialiųjų (savirealizacijos) vertybių dominavimo, o pagrindine jo paskata laikoma ilgalaikė ekonominė gerovė ir visuomenės saugumas. Pastebima, kad postmaterialiųjų vertybių įsigalėjimas turi toli siekiančias pasekmes įvairiose socialinio gyvenimo srityse: ji yra susijusi su besikeičiančiu politiniu elgesiu, požiūriu į santuoką, motyvacija darbui, gamtinės aplinkos apsaugos bei kitomis nuostatomis.

Postmaterializmo teorijos pradininkas amerikiečių politologas Ronaldas Inglehartas,

analizuodamas išsamių ir ilgalaikių palyginamųjų tarptautinių visuomeninės nuomonės tyrimų duomenimis, šį virsmą grindžia dviem prielaidomis. Pirmoji – tai ribotų išteklių koncepcija, teigianti, jog individas linkęs labiau vertinti tuos dalykus, kurių jam trūksta, kas savo ruožtu reiškia, kad socialinės ir ekonominės aplinkos sąlygos atspindi žmonių vertybinėse orientacijose. Savo argumentaciją grįsdamas garsiąja Abrahamo Maslovo (1954) idėja apie žmogiškųjų poreikių hierarchiją, Inglehartas tvirtina, kad esminius fiziologinius poreikius patenkinęs žmogus susitelkia į saviraiškos ir kitų nematerialiųjų poreikių tenkinimą.

Antroji Ingleharto prielaida yra socializacijos svarba individo vertybinėms orientacijoms. Anot jos, vaikystėje žmogaus įsisavintas esminės

vertybes yra labai sunku pakeisti vyresniame amžiuje, todėl ryšys tarp individo socialinės bei ekonominės aplinkos ir vertybinių orientacijų nėra tiesioginis laiko prasme: įsisavintos vertybės atspindi ne tiek esamą situaciją, kiek situaciją, kuri buvo susiklosčiusi asmenybės formavimosi laikotarpiu. Ilgainiui Inglehartas šią nuostatą sušvelnino ir savo teoriją papildė idėja apie „laikotarpio efektą“: ilgalaikės ekonominės gerovės ir saugumo laikotarpiu išauga postmaterialistų dalis visuomenėje, o ekonominio nuosmukio laikotarpiu – materialistų. Taigi, nors Inglehartas teigia, kad pagrindinė ir stipri tendencija yra postmaterialiųjų vertybinių orientacijų stiprėjimas išsivysčiusiose industrinėse visuomenėse, jis pripažįsta laikinos priešingos tendencijos galimybę ekonominių sunkumų tose visuomenėse laikotarpiu (žr. Inglehart 1981, 1990, 1997).

Postmaterializmo teorija labai tiesiogiai sieja gyventojų vertybines nuostatas ir jų dinamiką su šalies ekonomine gerove bei politiniu saugumu, todėl įdomu apžvelgti, kaip šios vertybės kito Lietuvoje, intensyvių pokyčių visuomenės kontekste, nes per ketvirtį amžiaus mūsų šalis jau spėjo patirti ir kelias ekonomines recesijas, ir įspūdingą ūkio augimą, nekalbant jau apie tai nurimstančią, tai vėl įsiau drinančią tarptautinę politinę šalies situaciją. Ligšioliniai galimo postmaterialiųjų nuostatų įsigalėjimo tyrimai Lietuvoje rėmėsi dviejų Europos vertybių tyrimų bangų duomenimis – 1990 ir 1999 metų. Jie parodė, kad mūsų visuomenė nėra homogeniška šių vertybių požiūriu, ir yra prasminga kalbėti apie postmaterializmą Lietuvos kultūros kontekste (žr. Savicka 2004). Kartu jie paliko daug

neatsakytų klausimų apie šių vertybių dinamiką mūsų visuomenėje.

Šiame straipsnyje pristatomi 2005 metų Lietuvos gyventojų vertybių tyrimo¹ ir 2008 metų Europos vertybių tyrimų duomenys, kurie suteikia pagrindą naujoms įžvalgoms apie materialųjų ir postmaterialiųjų vertybių pokyčius trapiame Lietuvos politiniame ir ekonominiame kontekste.

Ekonominis ir politinis vertybių tyrimų Lietuvoje kontekstas

Postmaterialiųjų vertybių dinamika grindžiama šalies ekonominės gerovės augimu bei politiniu stabilumu ir saugumu; o tai nureiškina jos gyventojų išlikimo vertybes ir aktualizuoja savirealizacijos vertybes. Todėl verta trumpai apžvelgti pristatomų Lietuvos gyventojų vertybių tyrimų ekonominį ir politinį kontekstą, kuris buvo labai dinamiškas.

Pirmojo Lietuvoje atlikto Europos vertybių tyrimo metai (1990 m.) yra Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metai. Šalies nepriklausomybę paskelbus kovo 11 d., visuomenės nuomonės tyrimas buvo atliktas jau tų pačių metų vasarą, tad jo ekonominis, politinis ir kultūrinis kontekstas buvo išskirtinis – didžiulis dvasinis tautos pakilimas ekonominio sunkmečio ir visiško politinio nesaugumo akivaizdoje.

Laikotarpis tarp pirmosios ir antrosios Europos vertybių tyrimų bangos Lietuvai buvo labai permainingas. Šaliai atgavus nepriklausomybę įvyko ekonominis nuosmukis, susijęs su ekonominės sistemos pasikeitimu. Pirmieji treji nepriklausomybę atkūrusios

¹ Šį tyrimą 2005 metų rugsėjo mėnesį Piliетinės visuomenės instituto užsakymu atlikto „Baltijos tyrimai“.

Lietuvos ekonomikos raidos metai pasižymėjo didžiule infliacija (1991 m. – 383 proc., 1992 m. – 1 163 proc.) ir ūkio nuosmukiu (žr. Kuodis 2008). Tačiau po kelerių metų reformų Lietuvoje prasidėjo ekonominis augimas: atėjo užsienio investuotojai, susikūrė stambios vietinės kompanijos, nebeturinčios šaknų sovietinėse gamylose. Politinė situacija stabilizavosi, išorės politinių grėsmių pavojus sumenko. Tačiau kaip tik antrojo Europos vertybių tyrimo metais – 1999 m. – šalies ekonomikos augimą sutrikdė Rusijos krizė, lėmusi tiek šalies bendrojo vidaus produkto sumažėjimą, tiek nedarbo lygio padidėjimą.

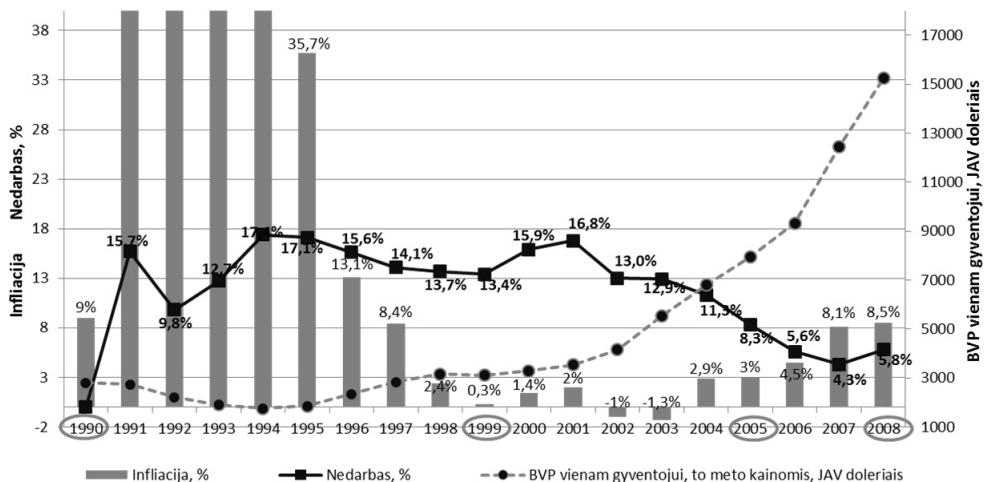
Po Rusijos krizės Lietuvos ekonomikos augimas gana sparčiai atsinaujino, iš dalies dėl greito šalies eksporto perorientavimo iš finansų krizės krečiamų Rytų rinkų į ekonominį pakilimą išgyvenusius Vakarų rinkas, užtikrinusio palyginti nedidelį ir trumpalaikį ekonomikos nuosmukį – jau 2003 metais Lietuvos ekonomikos augimas buvo pats sparčiausias rytų Europoje. Maža to,

šalis sustiprino ir savo politinio saugumo pozicijas, 2004 metais įstodama į NATO ir Europos Sąjungą. Šiame pozityviame ekonominiame ir politiniame kontekste 2005 metais buvo atliktas trečiasis tyrimas.

2005–2008 metais tęsėsi spartus Lietuvos bendrojo vidaus produkto augimas. Tad ketvirtojo tyrimo metu gyventojų lūkesčiai tebebuvo optimistiniai, nes 2008 metų pabaigos pasaulinės finansų krizės padarinius Lietuvos gyventojai pajuto tik tų metų pabaigoje.

Į paveikslas apibendrina mūsų šalies ekonomikos dinamiką 1990–2008 metais, remiantis Ingleharto naudojamais visuomenės ekonominės raidos rodikliais: šalies bendruoju vidaus produktu vienam gyventojui kaip ekonominės pažangos rodikliu bei infliacijos ir nedarbo lygiu kaip ekonominio saugumo ar nesaugumo rodikliais.

Remiantis postmaterializmo teorijos prielaidomis, tokie dramatiški šalies ekonominės raidos svyravimai turėjo aiškiai atsispindėti Lietuvos gyventojų vertybinėse nuostatose.

1 paveikslas. Pagrindinių Lietuvos ekonomikos rodiklių dinamika 1990–2008 m.

Šaltiniai: Lietuvos statistikos departamentas, World Bank.

Kyla klausimas, ar tyrimų duomenys iš tiesų fiksuoja visuomenės vertybinių orientacijų pokyčius, o jei taip – ar šie pokyčiai atitinka postmaterializmo teorijos logiką.

Postmaterializmo tyrimų metodologija

Savo hipotezes apie tai, kad materialinė gerovė skatina individo postmateriališkias vertybines orientacijas, Inglehartas įrodo, analizuodamas ryšį tarp respondentų materialijų/postmaterialijų orientacijų ir įvairių materialinės gerovės rodiklių. Norėdamas įvertinti postmaterialijų vertybių paplitimą visuomenėje, Inglehartas naudoja savo sukurtą materializmo–postmaterializmo skalę: iš keturių jiems nurodytų tikslų, kurių jų šalis turėtų siekti labiausiai per ateinančią dešimtmetį, respondentai turi pasirinkti du svarbiausius. Tie tikslai tai:

1. Palaikyti viešąją tvarką šalyje.
2. Sudaryti žmonėms daugiau galimybių dalyvauti priimant svarbius vyriausybės sprendimus.
3. Kovoti prieš kainų augimą.
4. Užtikrinti žodžio laisvę.

Šioje skalėje pirmo ir trečio tikslo pasirinkimas atspindi materialistinę vertybinę orientaciją, o antro ir ketvirto – postmaterialiąją orientaciją.

Inglehartas formuluoja hipotezes, kad ilgalaikio šalies ekonominio augimo ir socialinio saugumo sąlygomis gyventojų vertybinės nuostatos turi tendenciją kisti šia linkme: (1) stiprėja postmaterialiosios orientacijos bendrąja prasme; (2) vis mažiau akcentuojama materialinės gerovės svarba, o labiau – laisvė, saviraiška, individualumas, tolerancija, dalyvavimas priimant

svarbius visuomeninius sprendimus ir panašiai; (3) keičiasi darbo svarba – darbas praranda savo svarbą, imant akcentuoti kitas gyvenimo sritis, įskaitant laisvalaikį; (4) keičiasi darbo motyvacija – darbas vis mažiau vertinamas tik kaip pajamų šaltinis, siekiant, kad jis būtų taip pat ir įdomus bei prasmingas; (5) mažėja gyventojų dėmesys, pagarba valdžiai ir pasitikėjimas ja; (6) vis mažiau akcentuojama technikos pažangos svarba visuomenės gerovei.

Be to, jis iškelia keturias hipotezes apie postmaterialijų vertybių pasiskirstymą visuomenėje. Anot jo, kiekvienoje visuomenėje, kurios ekonomika pakankamai ilgą laiką sparčiai augo, bus pastebimi tokie dėsniniai: (1) postmaterialiosios vertybės labiausiai bus paplitę tarp labiausiai pasiturinčių gyventojų; (2) labiau išsimokslinę gyventojai apskritai bus labiau orientuoti į postmateriališkias vertybes; (3) bus pastebimas reikšmingas vyresnio amžiaus žmonių ir jaunimo vertybinių orientacijų skirtumas; ir (4) vertybinių orientacijų skirtumai tarp kartų bus sąlyginai stabilūs ir mažai keisis laikui bėgant, nepaisant galimų trumpalaikių fluktuacijų, atsirandančių dėl pokyčių socialinėje ir ekonominėje aplinkoje.

Materialijų ir postmaterialijų vertybinių orientacijų dinamika Lietuvoje

Visų keturių šalyje atliktų vertybių tyrimų duomenys rodo, kad materiališkias vertybes (tokias kaip kainų augimo mažinimas ar viešosios tvarkos palaikymas) Lietuvos gyventojai buvo linkę akcentuoti labiau nei postmateriališkias (žodžio laisvę ir galimybę aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime). Tai dėsninga ir atitinka ir

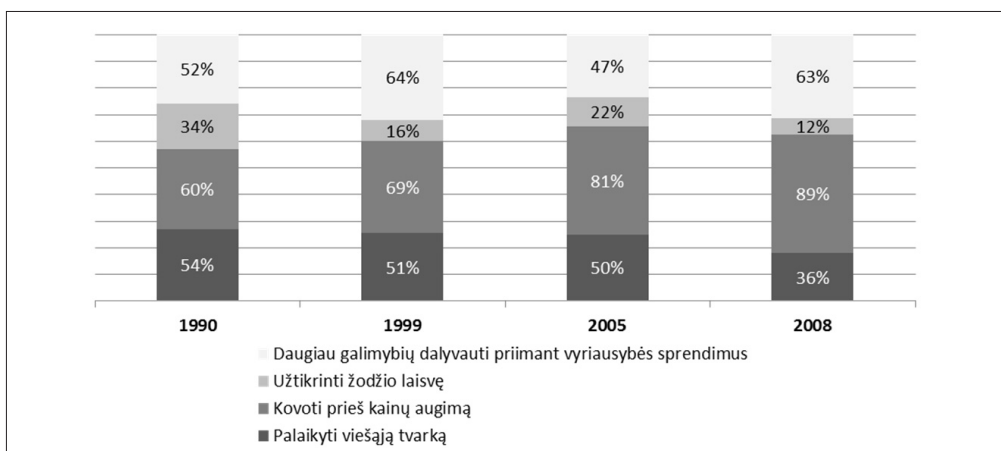
kitų vakarietiškų šalių situaciją. Tačiau netikėta yra tai, kad materialijų nuostatų dominavimas tiriamuoju laikotarpiu turėjo stiprėjančią tendenciją, ypač žinant, kad 2000 – 2008 metai buvo ypač spartaus šalies ekonominio augimo ir užsienio politikos stabilumo laikotarpis (žr. 2 paveikslą).

Atidžiau panagrinėjus matyti, kad lemiamą įtaką tam turėjo ypatingai sustiprėjusi nuostatos dėl kovos prieš kainų augimą svarba, o tokie šalies tikslai kaip viešosios tvarkos palaikymas ar žodžio laisvės užtikrinimas su laiku vis mažiau akcentuojami, nes jaunai demokratinei valstybei tvirtėjant tampa savaime suprantamais dalykais.

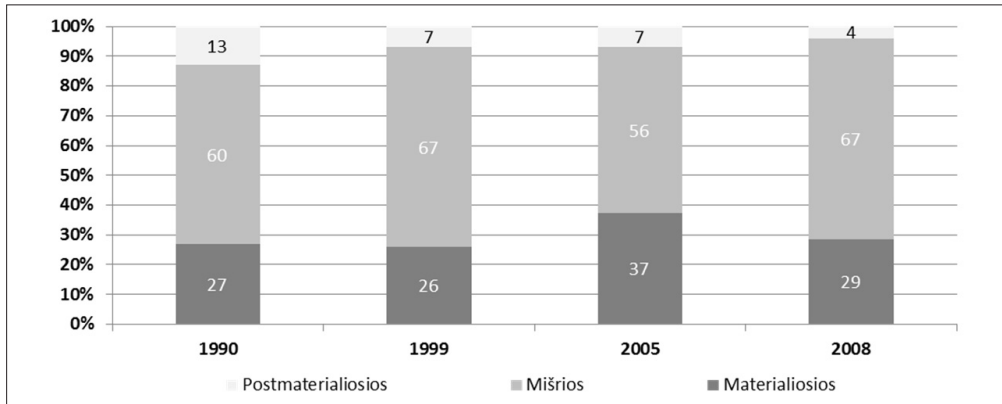
Galima daryti išvadą, kad valstybėje 1990–2008 metais vykę reikšmingi socialiniai, ekonominiai ir politiniai pokyčiai buvo tokie intensyvūs ir įvairialypiai, kad labai tiesiogiai veikė gyventojų prioritetus tam tikru konkrečiu momentu. Todėl darytina prielaida, kad šie rezultatai atspindi ne tiek gilią vertybines nuostatas kiek momentinius vertinimus, susijusius su

labai konkrečia problematika, kuri aktualizavosi tam tikru jaunos valstybės raidos etapu: pavyzdžiui, 1990 metais labiau nei vėlesniais metais buvo akcentuojama žodžio laisvė bei viešosios tvarkos palaikymas; tuo tarpu 2005 ir 2008 metais labiau aktualizavosi kainų augimo problematika, ką galima sieti su po tam tikro stabilumo laikotarpio vėl išaugusiais infliacijos tempais. Norint atskleisti vertybinių preferencijų skirtumus tarp socialinių grupių, respondentai buvo tipologizuoti, suskirstant juos į tris grupes: materializmo-postmaterializmo skalėje pasirinkusieji vien materialiuosius tikslus, mišrius tikslus ir vien postmaterialiuosius tikslus. Visų keturių tyrimų duomenys atskleidžia, kad didžiajai daugumai (56–67 procentams) respondentų buvo būdingos mišrios vertybinės orientacijos; vien materialiuosius tikslus akcentavo apie trečdalį apklaustųjų, o vien postmaterialiuosius – mažuma (žr. 3 paveikslą).

Įdomu pastebėti, kad Lietuvos gyventojų struktūra materialijų/postmaterialijų verty-

2 paveikslas. Gyventojų nuomonė apie svarbiausius šalies tikslus, 1990–2008 m. (pirmojo ir antrojo pasirinkimo suminiai duomenys; suma viršija 100%)

3 paveikslas. **Materialiųjų, postmaterialiųjų ir mišrių vertybinių orientacijų pasiskirstymas tarp Lietuvos gyventojų, 1990–2008 (%)**

binių orientacijų požiūriu 1990 ir 1999 metais buvo beveik vienoda, kas yra netikėta žinant, koks permainingas mūsų šaliai buvo šis laikotarpis, pradedant nuo ekonominio sunkmečio, perinanant prie politinės ir ekonominės stabilizacijos, vedusios prie veržlaus ekonominio augimo, bei pasibaigiant ekonomine krize. Tad galima kelti hipotezę, kad ir gyventojų vertybinės nuostatos šiuo laikotarpiu kito, reaguodamos į socialinės ir ekonominės aplinkos pokyčius, tačiau jai patvirtinti arba paneigti duomenų nėra.

Ne mažiau įdomus pastebėjimas yra tas, kad 2005-aisiais – ekonominio proveržio ir politinės stabilizacijos metais – grynųjų materialistų dalis visuomenėje buvo pati didžiausia, lyginant visų tyrimų duomenis, o vėliau – 2008 metais – vėl sumažėjo beveik iki ankstesnio lygio, kas visiškai prieštarauja postmaterializmo teorijos logikai. Todėl peršasi išvada, kad ekonominiu ir politiniu požiūriu labai permainingame ir trapiame socialiniame kontekste Ingleharto skalė nepakankamai tiksliai matuoja esminius gyventojų vertybinių orientacijų pokyčius, nes

yra pernelyg jautri momentinėms respondentų reakcijoms į labai konkrečią problematiką (tokią kaip žodžio laisvė ir demokratijos veikimas, viešoji tvarka, infliacija).

Norint susidaryti aiškesnį vaizdą apie vertybinių preferencijų pokyčius, verta panagrinėti ir kitų su savirealizacijos vertybėmis susijusių gyventojų nuostatų dinamiką. Be pagrindinės postmaterializmo tyrimuose svarbiausių šalies tikslų skalės, 1990, 1999 ir 2005 metų tyrimuose respondentams buvo pateikti papildomi klausimai apie galimus socialinius pokyčius, kurių vertinimas kaip pageidaujamų ar nepageidaujamų siejamas su platesnėmis vertybinėmis orientacijomis. Buvo klausama apie tokius galimus pokyčius:

1. Sumažės pinigų ir materialinių vertybių svarba
2. Sumažės darbo svarba mūsų gyvenime
3. Daugiau dėmesio bus skiriama technikos pažangai
4. Daugiau dėmesio bus skiriama asmenybės vystymuisi

5. Bus labiau gerbiama valdžia

6. Daugiau dėmesio bus skiriama šeimai

Iš šių klausimų, pirmas, antras, ketvirtas ir šeštas išreiškia postmaterialiąją vertybinę nuostatą, o trečias ir penktas – materialiąją. Gaila, bet 2008 metų tyrime buvo klausiami tik apie pirmąjį ir penktąjį pokytį, todėl longitudinalinės vertybių dinamikos analizės galimybės sumažėja.

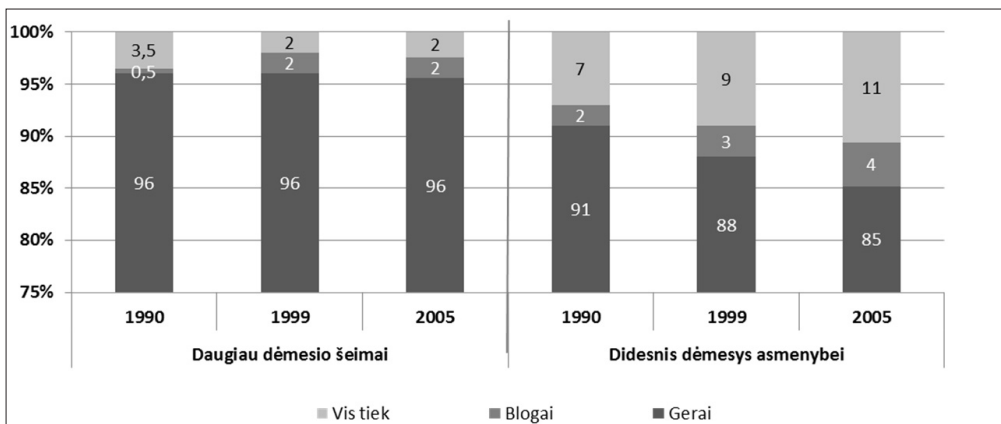
Paaiškėjo, kad tokių pokyčių kaip didesnis dėmesys šeimai ir asmenybės vystymuisi svarba Lietuvos gyventojų tarpe yra absoliučiai nekvestionuojama (dėmesį šeimai kaip pageidaujamą pokytį visuose tyrimuose įvertino 96 procentai respondentų, o dėmesį asmenybės vystymuisi – daugiau kaip 85 procentai; žr. 4 paveikslą), todėl šių atsakymų neanalizuosime ir susitelksime į tas sritis, kuriose įvyko reikšmingesni vertinimų pokyčiai.

Postmaterializmo teorijos požiūriu, vienas iš šiuolaikinės vertybių kaitos aspektų yra kintanti darbo motyvacija ir materialinės gerovės svarbos vertinimas: ilgalaikio šalies ekonominio augimo ir didėjančio socialinio saugumo sąlygomis darbas vis mažiau vertinamas tik kaip pajamų

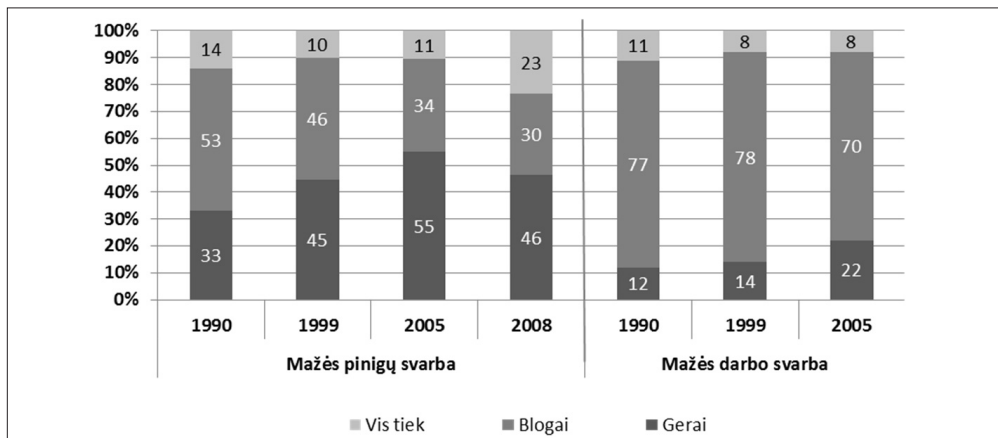
šaltinis – žmonėms tampa vis svarbiau, kad darbas būtų įdomus ir prasmingas. Lygiagrečiai mažėja materialinės gerovės kaip savaime suprantamo dalyko svarba.

Pirmojo tyrimo metu mažėjanti pinigų, o ypač – mažėjanti darbo svarba buvo vertinami kaip nepageidaujami pokyčiai: taip manė atitinkamai 53 ir 77 procentai respondentų (žr. 5 paveikslą). 1999 ir 2005 metų duomenys rodo, kad šios nuostatos švelnėjo, ypač nuostata prieš pinigų svarbos mažėjimą, ką galima aiškinti augančia šalies ekonomine gerove ir saugumu. Tačiau čia įdomūs 2008 metų tyrimo duomenys apie mažėjančios pinigų svarbos vertinimus – nepaisant to, kad laikotarpis nuo 2005 iki 2008 metų šaliai buvo pažymėtas ypatingo ekonominio augimo, žmonių, teigiamai vertinančių pinigų svarbos mažėjimą, dalis visuomenėje susitraukė, lyginant su 2005 metais.

Kitas postmaterializmo teorijos požiūriu svarbus šiuolaikinės vertybių kaitos aspektas, yra mažėjanti technikos pažangos, kuri buvo esminis modernybės elementas ir varomoji jėga, svarba žmonių vertinimuose. Tyrimai rodo, kad

4 paveikslas. Galimo didesnio dėmesio šeimai ir asmenybei vertinimas, 1990–2008 (%)

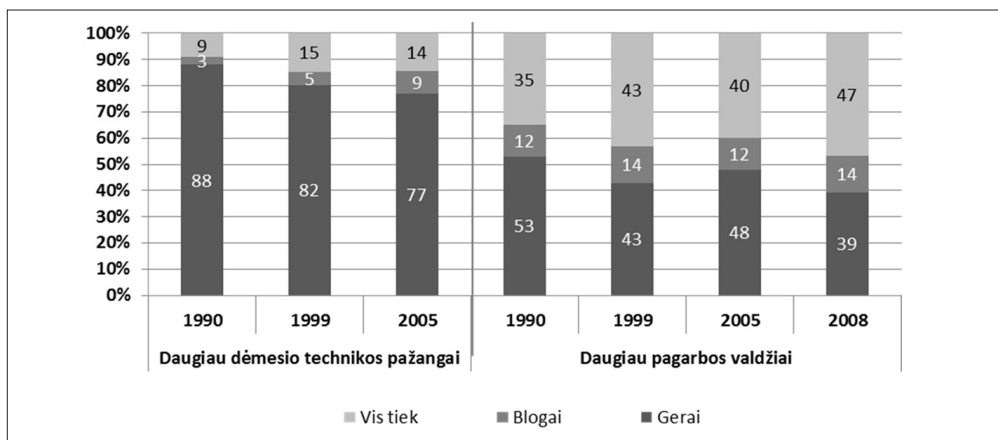

5 paveikslas. Postmaterialiosios vertybės:
Mažesnės pinigų ir darbo svarbos vertinimas, 1990–2008 (%)

visuomenės, turinčios didesnę postmaterialistų dalį, yra linkę abejoti tuo, jog technikos pažanga yra besąlygiškai sveikintina. Tuo tarpu Lietuvoje didesnis dėmesys technikos pažangai 1990 metais buvo vertinamas ypač palankiai – tokios nuostatos laikėsi net 88 procentai respondentų (žr. 6 paveikslą). 1999 metais technologinę pažangą palankiai vertinančių dalis sumažėjo iki

82 procentų, o 2005 metais – iki 77 procentų. Tad nors ši nuostata išlieka vyraujanti, tendencija yra silpnėjanti ir atitinka postmaterializmo teorijos logiką.

Mažėjantis dėmesys valdžiai yra dar vienas iš vertybių kaitos, susijusios su postmaterializmu, aspektų. Išsivysčiusiose visuomenėse stebima mažėjančio pasitikėjimo valdžia tendencija, ta-

6 paveikslas. Materialiosios vertybės:
Didesnio dėmesio technikos pažangai ir pagarbos valdžiai vertinimas, 1990–2008 (%)

čiau nesaugumo – politinių neramumų ar ekonominio nuosmukio – situacijose aktualizuojasi stiprios valdžios poreikis. Reikia pastebėti, kad rezultatai, gauti analizuojant Lietuvos gyventojų nuostatas į galimą pagarbą valdžiai didėjimą, atitinka šias tendencijas. 1990 metais didesnę pagarbą valdžiai palankiai vertino 53 procentai respondentų, ir ilgainiui ši nuostata nors nežymiai, bet susilpnėjo (žr. 6 paveikslą). Kas gali būti įdomu ir netikėta – tai kad mūsų visuomenėje vyraujant labai stipriai nuostatai, kad didesnis dėmesys asmenybei yra svarbus pokytis, net pusė šalies gyventojų šiai nuostatai priešingą vertybę – didėjančią pagarbą valdžiai – laikytų pageidautinu pokyčiu, o šių dviejų tarpusavyje tarsi konfliktuojančių nuostatų dinamika turi tą pačią – silpnėjimo – tendenciją.

Postmaterialiųjų vertybinių orientacijų paplitimas visuomenėje

Remiantis pamatinėmis postmaterializmo teorijos prielaidomis, svarbiausi išlikimo ir savi-

raiškos vertybines orientacijas diferencijuojantys demografiniai veiksniai yra amžius, išsimokslinimas bei pajamos. Amžiaus ryšys su saviraiškos vertybėmis yra tiesioginis: kuo jaunesnė karta, tuo jos atstovai labiau yra linkę akcentuoti šias vertybes. Kaip parodė Lietuvoje atliktų duomenų analizė, amžius iš tiesų yra svarbus veiksnys. Nors visuose tyrimuose kiekvienoje amžiaus grupėje dauguma respondentų išreiškė mišrias vertybines orientacijas, materialiąsias vertybes labiau akcentavo vyresni žmonės, o postmaterialiąsias – jaunesni (žr. 1 lentelę). 1990 metais žmonių iki 35 metų amžiaus tarpe materialistų ir postmaterialistų skaičius buvo vienodas, tuo tarpu kai kitose amžiaus grupėse materialistų buvo net kelis kartus daugiau nei postmaterialistų. Tačiau jau nuo 1999 metų postmaterialistų dalis labai sumažėjo būtent tarp jauniausių ir labiausiai į postmaterialiąsias vertybes orientuotų žmonių, o 2005 ir 2008 metais jų dar labiau sumažėjo, dėl ko vertybinių orientacijų skirtumai su vyriausiomis kartomis tapo mažiau reikšmingi.

1 lentelė. Materialiųjų, postmaterialiųjų ir mišrių vertybinių orientacijų pasiskirstymas skirtingose amžiaus grupėse, 1990–2008 (%)

		Amžius						
		<21 m.	21–25 m.	26–35 m.	36–45 m.	46–55 m.	56–65 m.	>66 m.
1990	Materialiosios	17	25	18	29	31	38	35
	Mišrios	66	55	64	61	60	53	60
	Postmaterialiosios	17	20	18	10	9	9	5
1999	Materialiosios	29	27	18	25	26	31	36
	Mišrios	66	62	76	68	67	65	61
	Postmaterialiosios	5	11	6	7	7	4	3
2005	Materialiosios	34	30	31	36	33	41	53
	Mišrios	61	62	67	59	60	55	43
	Postmaterialiosios	5	8	2	5	7	4	4
2008	Materialiosios	26	29	30	20	26	30	37
	Mišrios	64	65	67	76	69	68	61
	Postmaterialiosios	10	6	3	4	5	2	2

Nors jaunesnio ir vyresnio amžiaus žmonių vertybinės orientacijos skiriasi, šių skirtumų priežastys gali būti įvairios. Postmaterializmo teorija amžiaus ryšį su vertybinėmis orientacijomis grindžia ne žmogaus gyvenimo ciklo dėsninumu, o skirtinga atitinkamos kartos socialine bei ekonomine patirtimi brendimo laikotarpiu: Vakarų šalyse jaunosios kartos brendimo gana saugioje socialinėje aplinkoje, jos nėra patyrę karo ir pokario sunkumų. Tačiau negalima atmesti prielaidos, kad skirtingo amžiaus žmonių vertybinių nuostatų skirtumai yra susiję su senėjimo efektu.

Siekiant atskirti priklausomybės tam tikrai kartai ir senėjimo įtaką vertybių kaitai, buvo atlikta ne tik amžiaus grupių, bet ir kohortų analizė, kurios duomenys pateikti 2 lentelėje. Jie rodo, kad visose kohortose postmaterialistų dalis su kiekvienu tyrimu mažėjo, o grynųjų materialistų – daugėjo, tad tam tikras senėjimo efektas šioms vertybinėms orientacijoms yra stebimas. Tačiau reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad į pastaruosius tyrimus įtrauktų jauniausių amžiaus grupių tarpe postmaterialiosios vertybinės orientacijos nebuvo tokios stiprios kaip jų bendraamžių ankstesniuose tyrimuose, tad čia skirtumas tarp jauniausių ir vyriausių kartų

postmaterialiųjų nuostatų tapo minimalus. Tuo tarpu grynųjų materialistų dalis šių jauniausių žmonių (gimusių po 1975 metų) tarpe kaip tik buvo netikėtai didelė, lyginant su kiek vyresniųjų žmonių (gimusių 1955 – 1974 metais) nuostatomis. Tai rodo, kad Lietuvoje jauniausia karta yra labiau orientuota į materialines vertybes nei prieš ją gimusi karta, kam nėra paaiškinimo iš postmaterializmo teorijos perspektyvos.

Išsimokslinimo lygis yra dar vienas iš demografinių veiksnių, lemiančių gyventojų vertybines nuostatas. Postmaterializmo teorijos hipotezė yra tokia, kad saviraiškos vertybės labiau paplitę tarp aukštesnio išsimokslinimo žmonių, ir taip yra dėl to, kad išsimokslinimo lygis yra materialinio saugumo, kokį žmogus patyrė brendimo laikotarpiu, rodiklis. Tačiau Lietuvoje atliktų tyrimų duomenys nepatvirtina šios hipotezės: tik 1999 metais atlikto tyrimo duomenys rodo aiškų ryšį tarp išsimokslinimo lygio ir materialistinių/ postmaterialiųjų vertybinių orientacijų, tuo tarpu kitų tyrimų rezultatai tokios priklausomybės neatskleidžia (žr. 3 lentelę).

Kyla klausimas, ar pajamos yra glaudžiai susiję su šiomis vertybinėmis orientacijomis, kaip postuluoja postmaterializmo teorija, nes

2 lentelė. **Materialiųjų, postmaterialiųjų ir mišrių vertybinių orientacijų pasiskirstymas tarp kartų, 1990–2008 (%)**

	Materialiosios				Mišrios				Postmaterialiosios			
	1990	1999	2005	2008	1990	1999	2005	2008	1990	1999	2005	2008
iki 1925 m.	34	22	50	58	61	72	50	42	5	6	0	0
1925 – 1934 m.	39	39	61	42	52	59	39	58	9	2	0	0
1935 – 1944 m.	32	28	44	32	59	66	49	66	9	6	7	2
1945 – 1954 m.	30	27	33	34	61	67	61	63	9	6	6	3
1955 – 1964 m.	18	23	36	21	63	69	58	74	19	8	6	5
1965 – 1974 m.	20	19	34	23	62	73	63	73	18	8	3	4
1975 – 1984 m.	–	28	30	31	–	64	65	64	–	8	5	5
po 1984 m.	–	–	34	26	–	–	60	66	–	–	6	8

3 lentelė. **Materialiųjų, postmaterialiųjų ir mišrių vertybinių orientacijų pasiskirstymas skirtingo išsimokslinimo grupėse, 1990–2008 (%)**

		Amžius, kada baigė mokslus				
		<16m.	16–20m.	21–25m.	26–30m.	>30m.
1990	Materialiosios	41	26	20	24	36
	Mišrios	53	63	60	65	52
	Postmaterialiosios	6	11	20	11	12
1999	Materialiosios	43	28	21	17	13
	Mišrios	55	68	70	72	70
	Postmaterialiosios	2	4	9	11	17
2005	Materialiosios	46	39	35	23	37
	Mišrios	52	58	57	73	60
	Postmaterialiosios	2	3	8	4	3
2008	Materialiosios	35	31	24	27	30
	Mišrios	65	66	70	66	68
	Postmaterialiosios	0	3	6	7	2

jos užtikrina individo materialinio saugumo jausmą. Lietuvoje atliktų tyrimų duomenys rodo, kad šio demografinio veiksnio įtaka yra stipriausia: materialiosios orientacijos labiau būdingos žemesnes pajamas turintiems žmonėms, o postmaterialiosios – turintiems aukštesnes pajamas, ir šis dėsniumas akivaizdus visuose

tyrimuose (žr. 4 lentelę). Bendrame paveiksle išsiskiria 1999 metų duomenys dėl visose skirtingas pajamas turinčių respondentų grupėse reikšmingai sumažėjusios, lyginant su 1990 metų duomenimis, grynųjų materialistų dalies, tačiau kitų dviejų tyrimų metu jų skaičius grįžo į 1990 metų lygmenį.

4 lentelė. **Materialiųjų, postmaterialiųjų ir mišrių vertybinių orientacijų pasiskirstymas skirtingas pajamas turinčių žmonių grupėse, 1990–2008 (%)**

		Pajamų grupė				
		žemiausių	2	3	4	aukščiausių
1990	Materialiosios	41	36	32	22	25
	Mišrios	53	56	58	63	61
	Postmaterialiosios	6	8	10	15	14
1999	Materialiosios	33	29	23	17	-
	Mišrios	64	67	69	70	90
	Postmaterialiosios	3	4	8	13	10
2005	Materialiosios	42	36	35	38	28
	Mišrios	56	59	62	56	66
	Postmaterialiosios	2	5	3	6	6
2008	Materialiosios	41	28	23	25	23
	Mišrios	57	69	73	70	69
	Postmaterialiosios	2	3	4	5	8

Šių tyrimų duomenys rodo, kad postmaterialiųjų vertybių pasiskirstymas Lietuvos visuomenėje labai menkai patvirtina postmaterializmo teorijos hipotezes, nes tik amžiaus ir pajamų lygio ryšys su išlikimo ir saviraiškos vertybėmis atitinka šios teorijos prielaidas, bet ir čia trūksta argumentų paaiškinti vertybių dinamiką – skirtingų tyrimų metu užfiksuotų rodiklių svyravimai sunkiai paaiškinami ekonominės ir socialinės aplinkos veiksniais.

Postmaterialiųjų ir joms artimų vertybinių nuostatų tarpusavio ryšys

Anot Ingleharto, postmaterialiųjų vertybių įsigalėjimas yra tik vienas iš daugelio šiuolaikinės vertybių kaitos, kurios esminis dėmuo yra auganti asmens saviraiškos svarba, aspektų. Tačiau analizė parodė, kad postmaterialiosioms artimų nuostatų dinamika Lietuvos visuomenėje prieštarauja postmaterializmo teorijos hipotezėms. Siekiant geriau suprasti to priežastis, paanalizuosime šių vertybinių nuostatų ir postmaterialiosios orientacijos tarpusavio ryšį individo lygmenyje.

Anot pamatinių postmaterializmo teorijos prielaidų, postmaterialistai asmenybės vystymuisi, saviraiškai ir natūraliai gyvensenai teikia prioritetą prieš tokius dalykus kaip materialinis gerbūvis, mokslo pasiekimai ar darbas. Tačiau Lietuvos gyventojų vertybinių nuostatų analizė atskleidė, kad šios teorinės prielaidos nėra empiriškai pagrįstos. 1990 metais Lietuvoje atlikto tyrimo duomenys apie išlikimo ir saviraiškos orientacijų sąsają su kitomis žmogaus vertybinėmis nuostatomis neprieštaravo postmaterializmo teorijos hipotezėms: postmaterialistai palankiau už materialistus vertino mažėjančią darbo, pinigų ir materialinių vertybių svarbą žmonių gyvenime, bet buvo labiau nusiteikę prieš didėjančią pagarbą valdžiai (žr. 5 lentelę).

Tačiau vėlesnių trijų Lietuvoje atliktų tyrimų duomenys tokių dėsningumų jau nebeįrodė, o netgi priešingai: postmaterialistai labiau už materialistus tikėjo mokslo pasiekimų ir technikos pažangos galia, palankiau vertino didesnę pagarbą valdžiai, bet mažiau palaikė materialinių gėrybių ir darbo svarbos mažėjimą.

5 lentelė. Materialistų ir postmaterialistų dalis, 1990–2008 metais pozityviai vertinusių įvairius galimus pokyčius, (%)

	1990		1999		2005		2008	
	Materialistai	Postmaterialistai	Materialistai	Postmaterialistai	Materialistai	Postmaterialistai	Materialistai	Postmaterialistai
Sumažės pinigų ir materialinių vertybių svarba	27	37	55	32	51	49	38	46
Sumažės darbo svarba mūsų gyvenime	8	16	14	0	23	21	–	–
Daugiau dėmesio bus skiriama technikos pažangai	89	90	78	91	76	79	–	–
Mokslo pasiekimai padės žmonijai	60	61	55	76	–	–	–	–
Daugiau dėmesio bus skiriama šeimai	97	95	96	95	94	94	–	–
Gyvenimas taps natūralesnis ir paprastesnis	86	91	91	93	–	–	–	–
Daugiau dėmesio bus skiriama asmenybės vystymuisi	91	95	87	93	81	79	–	–
Bus labiau gerbiama valdžia	59	40	46	55	43	67	34	54

Taigi, Lietuvos visuomenėje užfiksuotas vertybinių nuostatų pasiskirstymas nepaaiškinamas iš postmaterializmo teorijos perspektyvos, nes individo lygmenyje postmaterialioji vertybinė orientacija nėra susijusi su kitomis, tiesiogiai su ja siejamomis, nuostatomis.

Apibendrinimas

Apibendrinant Lietuvoje 1990–2008 metais atliktų tyrimų duomenis galima konstatuoti, kad politinės ir ekonominės sistemų transformaciją išgyvenusios valstybės gyventojų vertybinės nuostatos nėra aiškiai susiformavę ir konsoliduotos, o jų kaita nenuosekli, labai stipriai reaguojanti į momentines situacijas – ekonomines bei politines aplinkybes. Priešingai postmaterializmo teorijos logikai, būtent labai spartaus ekonomikos augimo laikotarpiu Lietuvoje užfiksuota didžiausia grynųjų materialistų dalis. Maža to, tarpusavyje prieštaringų vertybinių nuostatų dinamika Lietuvos visuomenėje neretai turėjo tą pačią kryptį (pavyzdžiui, 1990–2005 metais vis mažiau akcentuota buvo tiek didesnio dėmesio asmenybei, tiek didesnės pagarbos valdžiai svarba).

Kalbant apie postmaterialiųjų vertybinių orientacijų pasiskirstymą tarp socialinių grupių,

Lietuvos visuomenėje užfiksuoti duomenys suteikia labai silpną pagrindimą postmaterializmo teorijos hipotezėms: tik respondentų amžius ir pajamų lygis buvo susiję su postmaterialiosiomis vertybėmis taip, kaip numato šios teorijos prielaidos, tačiau paaiškinti šių vertybių dinamiką besikeičiančiame ekonominiame ir socialiniame kontekste teorija nebepajėgi.

Ne mažiau keblumų iškyla ir interpretuojant duomenis apie postmaterialiųjų ir joms artimų vertybinių nuostatų tarpusavio ryšį, nes žmonės, kurie buvo klasifikuoti kaip postmaterialistai, pasirodė esą labiau linkę akcentuoti tokius materialinius tikslus, kaip mokslo ir technikos pažanga bei didesnė pagarba valdžiai, o mažiau – tokius postmaterialiuosius tikslus kaip mažėjanti darbo ir pinigų bei materialinių gėrybių svarba žmonių gyvenime. Visa tai leidžia teigti, kad postmaterialioji vertybinė orientacija nėra organiška ir sąlyginai stabili asmens vertybių sistemos dalis, sutelkianti ir apsprendžianti kitas nuostatas. Ji greičiau atspindi ne tiek gilią vertybines nuostatas, kiek momentinius vertinimus, susijusius su labai konkrečia problematika, kuri aktualizuojaosi tam tikroje specifinėje socialinėje ir ekonominėje situacijoje.

LITERATŪRA

Inglehart, Ronald. 1981. “Post-Materialism in an Environment of Insecurity”, *American Political Science Review*, Vol. 75, No. 4, p. 880–900.

Inglehart, Ronald. 1988. “The Renaissance of Political Culture”, *American Political Science Review*, Vol. 82, No. 4, p. 1203–1230.

Inglehart, Ronald. 1990. *Culture Shift in Ad-*

vanced Industrial Societies. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

Kuodis, Raimondas. 2008. „Lietuvos ekono-

mikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos“, *Pinigių studijos*, Nr. 2, p. 97–105.

Maslow, Abraham H. 1954. *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.

Savicka, Aida. 2004. *Postmaterialism and Globalization: The Specificity of Values Change in the Post-Communist Milieu*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF POSTMATERIALIST VALUES IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY. LITHUANIAN CASE

This article presents the data of value surveys conducted in 1990, 1999, 2005 and 2008 in Lithuania with the focus on postmaterialist value change in fragile social, political and economic context. As the data prove, value orientations of the population are not clearly formed and consolidated as they change quickly reacting to momentary economic and political situations. The most unexpected was the fact that at the moment of the fastest economic growth of the country the highest level of respondents with materialist orientations was recorded in Lithuania. The distribution of these value orientations among society and their dynamics, as well as their relationship with associated attitudes is also hardly explained by postmaterialist theory. All this suggests that postmaterialist values orientation is not an organic and relatively stable part of personal values system, which brings together and determines other attitudes. It reflects not so much the deep-rooted values but rather instant judgments related to very specific problems that actualize in specific social and economic situations.

Dr. Aida Savicka
Vyresnioji mokslo darbuotoja
Sociologijos katedra,
Filosofijos fakultetas
Vilniaus universitetas,
Universiteto 9/1; LT-01513 Vilnius
El. paštas: aida.savicka@fsf.vu.lt

* *Pastaba*: Straipsnis parengtas įgyvendinant projektą „Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų (Nr. MIP-007/2015)“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos.
Note: The paper is written implementing the project „Change of Values of Lithuanian Society during Twenty Years of Independence (No. MIP-007/2015)“, funded by Research Council of Lithuania.